

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

AYLIK DERGİSİ

296

SAYI 296

YIL XXV

ARALIK 1987

MEHMED AKİF'TE HALK EDEBİYATI UNSURLARI

Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU

Bütün sanatkârlarımızın faydalanacağı kaynaklardan biri de halk edebiyatımızdır. Onlar; bir masaldan, bir efsaneden yola çıkarak nice sanat eserlerini ortaya komuşlardır. Necib Fâzıl'ın Sabırtaş, Behçet Necatigil'in Üç Turunçlar'ı bunun başarılı örnekleridir. Ayrıca, pek çok yazar ve şairimiz eserlerinde zaman zaman halk edebiyatı unsurlarına yer vererek millî motiflerden faydalanma yolunu tutmuşlardır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sabr ü Sebat'ı ile Reşat Nuri Güntekin'in Kızlık Dalleri'm bu arada sayabiliriz.

Âkif de çeşitli vesilelerle halk edebiyatından faydalanmıştır. Şinasi'nin ilk tiyatro örneklerimizden olan Şair Evlenmesi'nde kahramanlardan bazılarını sokaktan seçmesini, onları kendi dilleriyle konuşturmasını Ahmet Hamdi Tanpınar, "Sokağın anahtarının hediye edilmesi" olarak değerlendirmiştir. Gerçekten de, bu bir perdelik küçük oyunda kahramanlardan bazıları adeta, sokak dilinin temsilcisi gibidir. Ancak unutulmasın, Şinasi bu işi nesir cümleleriyle yapmıştır. Akif ise bu işi çok daha zor bir yerde, mısra da denemiş ve başarıya ulaşmıştır. Bazen bir mısraa bir kaç konuşmanın sıkıştırıldığını, hem de bu işin aruzun şartlarına uyularak yapıldığını görmek Âkif için sıradan bir iş gibi görülürse de, aslında bu büyük bir başarının eseridir.

— O kim gelen?

— Baba Arif.

— Sakallı, gel bakalım. (Meyhane 40)

— Kırık!

— Değil!

— Alim Allah kırık!

— Değil billah! (M. Kahvesi 122)

Bu başarıyı gösteren Âkif, konuşturduğu insanı; kültürüne, yaşına, sosyal mevkiine göre ele almayı da eksiksiz olarak gerçekleştirebilmiş-

tir. 'Manzum hikâyeler' diyebileceğimiz bazı şiirlerinde, bilhassa didaktik bir hava taşıyan kısımlarıyla tasvirlerde görülen bazen oldukça yabancılaşan dil, muhaverelerde hemen daima sadeleşir. O, bu başarıyı yakalarken günlük dilin yanında, yer yer argoyu da mısralarında canlandırılmıştır: aval (122), pampin (122), yağma yok (122), çüş be (331), vs. O, bu kadarla da kalmaz, atasözleri ve deyimlerimizi de yeri geldikçe kullanır. Bu sözler, bilhassa atasözleri, uzun uzun anlatılan bir konunun, adeta toparlanıp bir neticeye ulaşılmasına vesile olmuştur.

Sade bir "bal" deyivermekle ağız tatlansa,
Arı uçmuş diye, kaçmış diye hiç çekme tasa.
(Altıncı Safahat/Âsım 399)

Bu beyitteki atasözümüzün edebî dildeki şekli şöyledir : **Bal bal demekle ağız tatlanmaz (tatlı olmaz).**

Unutmuşum, bunu olmuştu hisseden gerçek,..
Çıkıp da: "Ortada fol yok, yumurta yok" diyerek.
(Berlin Hâtıraları 348)

Bu beyitteki deyimimizin edebî dildeki şekli de şöyledir : **Fol yok, yumurta yok.**

Âkif, "Bayram" adlı şiirinde bir bayram yerini bütün canlılığı ile tasvir ederken, bir türkücünün "yandı" sadâsıyla söylediği türkülerden birine örnek olmak üzere şu parçayı beyitlerinin arasına sıkıştırılmıştır :

Deniz dalgasız olmaz,
Gönül sevdasız olmaz,
Yâri güzel olanın
Başı belâsız olmaz.
Haydindi mini mini maşallah
Kavuşuruz inşallah(52)

Âkif, burada günümüzde de söylenen bir türkünün eskiliğini ortaya koymuş olmaktadır. Kafiyeleli farklı olan manilerin alt alta sıralanmasıyla meydana gelen bu türkünün o devirde söylenen diğer hanelerini de okuyabilseydik, zannederim türkümüz hakkında daha fazla şey söyleyebilecektik.

Âkif, İslâm edebiyatının büyük adlarını eserinde sık sık zikretmiştir. Bu adlar, bazen alınan bir beyit vesilesiyle, bazen de İslâm büyüklerinin anılması şeklinde olmuştur. Onun, az da olsa İslâm ediplerinin eserlerindeki küçük hikâyelere temas edip Türkçe olarak nazmettiğini de görürüz. "Vâiz Kürsüde" adlı şiirinde, tembelliği ve miskinliği bir hikâye ile dile getirmiştir. Burada çalışmadan yaşamayı, başkalarının artıkları ile geçinmeyi düşünen ve "çalışmayanın da kısmeti ayağına geliyor" diye kendisini tevekkülün kucasına atan bir miskinlik hikâyesi ele alınmıştır. Âkif'in, "herif" diye adlandırdığı miskinlik düşünceleri gerçekten uyusukluğu telkin eden ve İslâmiyetin çalışmayı emreden ruhiyle asla bağdaşmayan görüşlerdir.

Âkif, Sâdi'den aldığı ifade eden mısralarla başladığı hikâyeyi yer yer tasvir ve tahlillerle süsleyerek, manzum hikâyelerindeki üslûbuna adeta devam etmiş gibidir.

Senin şu halini Sâdi ne hoş hikâyeye eder...
 İşittiğin olacaktır ya... Neyse, dinleyiver:
 Kalenderin biri köyden sabahleyin fırlar,
 Arar nasibini; avdetinde kırda akşamlar.
 Fakat güneş batarak, ortalık karardıkça,
 Görür ki : Yerde yatılmaz, hemen çıkar ağaca.
 Herif ağaçta iken bir iniltidir işitir...
 Bakar ki: Bir kötürüm tilkinin yanık sesidir.
 Zavallı, pösteki olmuş, bacak yok işleyecek;
 Boğazsa işlemek ister... Ne yapsın... İnleyecek!
 Biraz geçince, kavi dişlerinde bir ceylân,
 İner yakındaki vâdiye karşıdan aslan.
 Yukarda çıkmaz olur, şimdi, yolcunun nefesi;
 Tabiatıyla durur hastanın da inlemesi!
 Yiyip şikârını aslan, dalınca ormanına;
 Sürüklenir, yanaşır tilki sofranın yanına;
 Doyar efendisinin artığıyla, sonra yatar.
 Herif düşünmeye başlar eder de hale nazar :
 "Cenâb-ı Hak ne kadar merhametli, görmeli ki :
 Açım! demekle amel-manda bir topal tilki,
 Ayağına gönderiyor rızkın en mükemmelini...
 O halde çekmeli insan çalışmadan elini.
 Değer mi koşmağa akşam, sabah, yalan dünya?
 Dolaşmayan dolaşandan akıllı... Gördün ya :

Horul horul uyuyor kahpe tilki, senden tok!
 Tevekkül etmeli öyleyse şimdiden tezi yok.
 Yazık bu ana kadar çektiğim sıkıntılara!..”
 Sabah olunca, herif dağ başında bir mağara
 Tasarlayıp, ebedî i'tikâfa niyyet eder.
 Birinci gün bakınır: Yok ne bir gelir, ne gider!
 İkinci gün basar açlık, erir erir, süzülür;
 Üçüncü gün uyusuk bir sinek olur, büzülür;
 Ölüm mü, uyku mu, her neyse âkıbet uzanır;
 Fakat işittiği bir sesle silkinir, uyanır:
 “Dolaş da yırtıcı aslan kesil, behey miskin!
 Niçin yatıp, kötürüm tilki olmak istersin?
 Elin, kolun tutuyorken çalış, kazanmaya bak!
 Ki artığınla geçinsin senin de bir yatalak.”

(273-274)

O, Mevlânâ'dan aldığı bir fıkrayı da, hikâye şeklinde nazmederek, imparatorluğun kurtulması, ayakta kalabilmesi için yapılması gerekenleri anlatmaya çalışır. Burada, insan ile duvar arasında cereyan eden bir muhavere vardır. Duvarın çatlamaları, şikâyetlerin dile getirilmesi şeklinde ifade edildikten sonra, gerçekleri görmemenin vereceği zarar dile getirilmiştir.

Şu fıkrasıyla, hakikat, Cenâb-ı Mevlânâ,
 Nigâh-ı ibrete açmış cihan kadar mânâ:
 “Delik deşik evinin, bir zavallı hane-harap,
 Görür de halini, her gün eder şu yolda hitap:
 Yıkılma ha! Beni evvelce etmeden agâh;
 Çoluk, çocuk biteriz sonra hep, maazallah!”
 Bu hasbihal ile yıllar gelir, geçer... Derken,
 Gelir bakar ki bir akşam, o aşiyân-ı kühen
 Yıkılmış, altına almış zavallı aileyi!
 Görünce karşıdan âdemceğiz bu hâileyi,
 Yığınla taş kesilen yurdunun harâbesine
 Döner de der ki: “Meğer aldandırmışım, desene!
 Ne oldu bunca niyâzım, ey âşina-yı kadîm?
 Çocuklarım olacakken ben kaldım işte yetim!
 ‘Sakın yıkılma haber vermeden!’ Demez miydüm?
 Bu muydu senden, a zalim, bu muydu ümmidim?
 Hukuku, ahdi gözetmek nedir, sakın bilme!

Yazık, yazık sana serfettiğim emeklerime!..”
 O taş yığınları bir hatifî lisan olarak;
 Zavallı âdeme der: “Haksız infiâli bırak!
 Geçip de karşıma feryad eder misin şimdi?
 Haber mi vermedim, amma kulak veren kimdi?
 Duvarlarımda yarık sandığın ağızlardan
 Birer zebân-ı tazallûm uzattım, ey nâdân!
 Fakat çamurla kapardın da her gün ağzımı sen,
 Ziyâde söyleyemezdim, susardım artık ben!..”
 Hikâye halimizin, aynıdır, değil mi? Evet!
 Şu farkı var yalnız bizde yok değil kuvvet.

(278-279)

Âkif'in konumuzla ilgili örneklerinin yanında bir de görüşü vardır :
 O, bir arkadaşıyla yaptığı yürüyüş sırasında orta oyunu ile ilgili bazı görüşlere kısaca yer verir. Bu, devrin bazı aydınlarının millî kültürümüze bakışıdır. Âkif, çevresini seyredince dört sınıf görür gibi olur. Bunları sırasıyla şöyle tarif eder :

Birinci zümreyi teşkil eden zavallı avâm,
 Biraksalar edecek tatlı uykusuna devam. (286)

İkinci zümreyi teşkil eden cemaat ise,
 Hayata küskün olandır ki, saplanıp ye'se,
 “Selâmetin yolu yoktur... Ne yapsalar boşuna!”
 Demiş de hırkayı çekmiş bütün bütün başına. (287)

...
 Üçüncü zümreyi kimlerdir eyleyen teşkil?
 Evet, şebâb-ı münevver denen şu nesl-i sefih. (287)
 Ne kaldı arkaya? Dördüncü kısmın efrâdı.
 Bu zümrenin de sefâhet hayat-ı mu'tâdı. (289)

İşte Âkif, bu dördüncü zümreyi tasvir ederken bir muhavereyi nakleder. Burada; eğlenmek, gününü gün etmek isteyen sefâhet düşkünleri dile getirilirken, onların görüşleri de Âkif'in mısralarına aksediverir. Florya'da denize giren, salonlarda konser dinleyen bu sefâhet ehli, sıra orta oyununa, millî sanatımızın en güzel örneğine gelince seyretmek istemediklerini, bu tür oyunların çekilmediğini söyleyiverir.

Geçen kıyamet için, "fırtınaydı, geçti" diyor,
 Diyor da zevkine, vur patlasın, devam ediyor.
 —Bugün Florya mı? Âlâ! Yarın ne var?
 "Sular da pek ömür amma, açık değil, dediler.
 —Açılmamış diye evlerde kalmak olmaz ya!
 —Hakikat öyle! Ne yapsak gider misin Mama'ya
 —Ne var ki
 —Orta oyun var. Gelir misin? Haydi!
 —Kavuklu Hamdi mi? Gerçek... O sağ değil...

—Abdi.

—Hayır, hayır? Bana lâzım değil ne Abdi, ne şey!..
 —Nedense pek asabîsin bugün, Feridun Bey!
 —Değil, bu tatsız oyunlar çekilmiyor, monoton!
 —Peki! Ne yapmalı? Sen bâri söyle... Bak, saat on.
 —Evet, ne yapmalı? Dur dur! Ne Üsküdar, ne Mama...
 Tiyatro olmalı, yahut güzelce bir sinema.

(289)

Âkif'ten vereceğimiz son örnek, Türk halk edebiyatının en güzel örnekleri olan halk hikâyeleri ve efsanelerle ilgilidir. O, ünlü manzum hikâyesi "Mahalle Kahvesi"nde bir kahve duvarının tasvirini yaparken, edebiyatımızın pek çok konusuna bir çırpıda dokunup geçiverir. İşte, onun bütün canlılığı ile tasvir ettiği bir mahalle kahvesinin duvarı :

Duvarı da türlü resimler; alındı Çamlıbeli,
 Kaçırılmış Ayvaz'ı, ağlar Koroğlu rahmetli!
 Arab Üzengi'ye çalmış Şah İsmail gürzü;
 Ağaçta bağlı duran kızda işte şimdi gözü.
 Fıraklıdır Kerem'in, "Of!" der demez yanışı,
 Fakat şu "Âh min-el-aşk"a kim durur karşı?
 Geline Ezrakabânû denen acûze kadın,
 Külüngü düşmüş elinden zavallı Ferhâd"ın!
 Görür de böyle Rüfâî'yi: Elde kamçı yılan,
 Beyaz bir aslana binmiş, durur mu hiç Dede Can?
 Bakında bak Hacı Bektâş'a: "Deh!" demiş duvara!
 Resim bitince gelir şüphesiz ki beyte sıra."

(121)

Âkif, burada; Koroğlu, Ayvaz ve Çamlıbel adlarını sayarak "Koroğlu Destanı"na, Arab Üzengi ile Şah İsmail adlarını sayarak, "Şah İsmail ile Gülizâr Hanım Hikâyesi"ne, Kerem adı ve yanmak fiili ile "Kerem ile Aslı Hikâyesi"ne, Ezrakabânû ve Ferhâd adlarıyla "Ferhâd ile Şirin Hikâyesi"ne temas etmektedir. Onun söylediği adlar arasında yer alan, elinde yılandan kamçısı ile bir beyaz aslana binmiş Ahmed Rûfâî ile "Deh" diyerek duvarı yürüten Hacı Bektâş-ı Veli menkabesine işaret edilmiştir. Bilindiği üzere, Ahmed Rûfâî vahşi bir hayvana binmek ve zehirli bir hayvanı kamçı olarak kullanmak suretiyle Hacı Bektâş-ı Veli'ye doğru gider; bunu gören Veli de bir duvarı yürüterek, "Sen canlıya hükmediyorsun, ben cansız yürütüyorum", diyerek Rûfâî'ye ders vermeye çalışır. İslâm ve Türk velileri arasında geçtiği kabul edilen bu menkabenin pek çok zenzeri bazı büyük zatlar içinde anlatılır. Beyşehir'de hüküm süren Eşrefoğlu Beyi ile Seydişehir'de yaşayan Hârûn-ı Veli arasında cereyan eden böyle bir vak'ayı biz, vaktiyle 101 Anadolu Efsanesi (İstanbul, 1976) adlı eserimizde yayımlamıştık.

Âkif'teki halk edebiyatı unsurlarının hepsini saymamız elbette mümkün değildir; biz, bu sınırlı yazımızda onda var olan halk kültürü unsurlarından sadece birkaç tanesine temas edebildik. Bu konuda yapılacak geniş hacimli bir çalışma her halde, onda var olan kültürün değişik şekillerdeki tezahürünü açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Not : Şiirler, Safahat'ın Ömür Rıza Doğrul tarafından tertip edilen altıncı baskısından (İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1963) alınmıştır.